

UOT 82.09

YAZILI ƏDƏBİYYATDA UŞAQ NAĞILLARI

BABAYEVA AYNURƏ NİZAMİ qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Folklorşünaslıq ETL, baş laborant
Femida278@mail.ru

Açar sözlər: nağıl, folklor, yazılı ədəbiyyat, janr, mövzu.

Dinamik sosial və texniki inkişafın tüğyan etdiyi müasir dünyada nağıl, fantastika və möcüzələri qəbul edən insan müxtəlif fikirləri – reallığı və təxəyyülü özündə bir vəhdət şəklində birləşdirməyi bacarır. Qəddarlaşan, eqoizmin çoxaldığı bu dünyada məhz nağıllar xüsusi səylə mənəviyyatın ən yüksək prioritet olduğunu vurğulayır. Bu nağıllar vasitəsilə qaçaq və qovhaqovdan yorulan insan real dünyadan qopub al-əlvan obrazlarla xeyir və mərhəmət dolu xəyal dünyasına səyahət edə bilir. Nağılın möcüzə dolu virtual aləmi bəşəriyyəti utopiyaya, harmoniyaya səsləyir, gündən-günə çirkəbə batan dünyadan, reallıqdan qaçmağa, şüuraltı ruhən sakitləşməyə səbəb olur. İnsan psixikasının dərin qatları rəşional düşüncə vasitəsilə aşkarlanma bilməz. Lakin nağıl, mif, əfsanə, piritçalar insan psixikasının dərinliyinə enərək insanın daxili aləminə təsiretmə və aşkarlama gücünə malikdir.

Bu gün dünyada yazılan müəllifli nağıllar öz məqsədinə sadıq qalaraq müxtəlif xalqların tələb olunan bir ədəbi nümunəsi kimi uşaqların tərbiyəsində və psixoloji, sosioloji inkişafında xüsusi rol oynayır. Bu nağıllarda forma və janr xüsusiyyətləri, mövzu və üslub baxımından bir çox dəyişikliklər baş vermişdir. Ənənəvi nağıl qəhrəmanları və motivləri statuslarını itirməsələr də, mifoloji, satirik, fantastik, utopik cərəyanların təsiri ilə mövzu və üslub müxtəlifliyi qazanmış və bugünkü təkamülünə çatmışdır.

Məhz XVII əsrin sonlarından etibarən yazıçı və şairlər uşaqlar üçün nağıllar yazmağa başlamışlar. Uşaqlara həsr edilmiş ilk yazılı bədii nümunəni fransız şair və tənqidçisi Şarl Perro qələmə almışdır. Onun ilk uğuru "Anam Qız Xatunun nağılları və ya keçmiş zamanlardan ibrətli əhvalat" adlı bədii əsəri olmuşdur. Əsər onun oğlu Darmannurun adı ilə nəşr etdirilmişdir.

Perro öz nağıllarında xəlqiliyi qorumuş, antik ənənəbazlığa qarşı çıxmışdır. O, bununla əsərlərdə – nağıllarda əxlaqi, tərbiyəvi, ibrətamiz, didaktik fikirlərin mütləqliyini xüsusilə vurğulamışdır.

Deməli, ilk müəllifli nağılların məqsədi (Ş.Perro, Qrimm qardaşları, H.Andersendən başlayaraq) yazılı ədəbiyyata, ənənəvi nağılın və nağıl süjetinin ruhunu qoruyub saxlamaqla, yeni çalarlar qatmaqdır. Yeni çalarlar dedikdə biz üslubi xətlər, bəzi zorakılıqları, lazımsız açıq-saçıq səhnələri anlayırıq. Beləcə, doğma və yad, pis və yaxşı, xeyir və şər arasındakı sərhəd daha da qətiləşdirilir.

Düzdür, Azərbaycan ədəbiyyatında hələ XII əsrdən başlayaraq, yəni klassiklərin yaradıcılığında uşaqların inkişafına, təlim-tərbiyəsində yönlənmiş bu tipli bədii nümunələrə rast gəlinir. Məsələn, Nizami Gəncəvinin “Zalım padşah və qoca”, “Meyvəsatanla tülkünün nağılı”, “Yaralı uşağın dastanı”, “Sehrli saz”, “Simnarın əhvalatı”, “Çoban və üzük”, “Bayquşların söhbəti”, “Bülbül və qızılquş” hekayələri, M.Füzulinin “Söhbətül-əsmar” (Meyvələrin söhbəti), A.Bakıxanov “Tülkü və qoyun”, “Qurd və ibliz”, “Yersiz iftixar” təmsilləri, Qasım bəy Zakirin “Sədaqətli dostlar”, “Aslan, qurd və çaqqal”, “Dəvə və eşşək”, “Tülkü və qurd”, “Xain yoldaşlar haqqında” təmsilləri, S.Ə.Şirvaninin “Aslan və iki öküz”, “Xoruz və çaqqal”, “Siçan balasının sərgüzəşti”, “Maral”, “Dəvə və balası” təmsilləri, M.Seyidzadənin “Nərgiz”, “Ceyran”, “Şah və

xidmətçi”, “Səbayel gözəli” mənzum nağılları, A.Şaiqin “Sehrlı üzük”, “Zalım padşah və əkinçi”, “Sultan Səncər və qarı” mənzum nağılları, S.S.Axundovun “Qorxulu nağılları” və s. öz mövzuları, ibrətamizliyi, tərbiyəviliyi ilə bərabər dili və poetikliyi ilə də uşaqların diqqətini cəlb etmişdir.

Keçmişdə uşaqlar möcüzəyə inanırdılarsa, bu gün artıq onların böyük əksəriyyəti uçan xalça, sehrlı üzük, möcüzəvi alma kimi məfhumlara inanmır. Buna görə də müasir nağılların motivi və məqsədi eyni olsa da, reallıqdan qaynaqlanan hadisələrə, elementlərə ehtiyac duyulur. Buna görə də müasir nağıllar özündə folkloru, fəlsəfəni, pırıçanı cəmləsə də, dramatik və poetik ifadələrdən bir qədər uzaqlaşmışdır. Əsas mahiyyətini qoruyaraq xeyir və şərın mübarizəsini əks etdirən müəllifli nağıllar tarixi, ibrətamiz, psixoloji, sosioloji cəhətdən modifikasiya oluna bilər. Sehre inandımayan cəmiyyət və onun yetirməsi olan uşaqlar artıq fantastikaya meyilləndiyi üçün dünyada fentezi (fantaziya) üslubunda yazılan nağılların sayı çoxalmaqdadır.

Ümumiyyətlə, üslubundan, janr xüsusiyyətindən asılı olmayaraq, yeni nəslin tərbiyəsində vətənpərvərlik, mərhəmət, ədalət kimi keyfiyyətləri inkişaf etdirmək üçün uşaq nağıllarının böyük rolu var. Çünki nağılların dili uşaqlar üçün anlaşılın, qəbul edilən bir formadır. Doğru seçilmiş təhkiyə üslubu isə uşaqların diqqətini cəlb edər, maraqlandıra bilər. Deməli, bu halda uşaq ədəbiyyatı tərbiyəli və ağıllı nəslin böyüməsi üçün böyük bir qüvvəyə çevrilir. Bu qüvvə uşaqları təəccübləndirərək öyrədir. Bu təəccüb əsasında yaranmış təəssüratlar isə insan ruhunun tənzimlənməsinə, saflaşmasına imkan yaradır. F.Şiller əbəs yerə demir ki, söz oyunu olan nağıl insanın reallığını və istəklərini ifadə edir. Yəni bu gün yaranmış nağıllar hazırkı cəmiyyətin reallığını, gündəmdə olan problemlərini açıqlayır. Buna görə də müasir dövrün nağılı folklor, mif və oyun kontekstində rəasional düşüncəyə sığmaqla yanaşı, simvolun imkanlarından istifadə edərək müasir subyektiv varlığın mahiyyətini açma gücündədir.

Süjetini folklordan götürərək nağıl yazan yazıçı və ya şairlər insan, xüsusən də uşaq psixologiyasını dərindən bilməlidirlər. Çünki son zamanlar psixologizm, introvertliyə meyil zamanın bir tələbatı kimi bütün yaş hədlərinin maraq dairəsinə daxildir. Müasir müəllif nağıllarının özəl bir xüsusiyyəti olan introvert dialektikası süjetin inkişafı boyu ayrı-ayrı ekzistensial fraqmentləri daxilən birləşdirir. Yəni bədiiliklə yanaşı, fəlsəfilik qazanır. Müasir nağılların əsas məqsədlərindən biri də uşaqların (eləcə də, böyüklərin) psixoloji problemlərinin həllidir. Məsələn, qəzəb, itki, yalan, qorxu, xəyanət, aldadılma və s. mövzulara həsr olunmuş nağıllarda uşaqlara çıxış yolu, problemin həlli yollarını göstərməyə çalışılır.

Bu tədqiqat işi müasir Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmış müəllifli nağıllara həsr edilmişdir. Burada şifahi xalq ədəbiyyatının nümünəsi olan nağıllarla yazılı ədəbiyyatdakı nağıllar arasında paralellər aparılmış, onların fərqli və oxşar xüsusiyyətləri tədqiq və təhlil edilmişdir.

Azərbaycan ənənəvi nağılı folklordan qaynaqlanan obrazların xalq yumorunu, qeyri-adi macərələri, sehrlə dolu hadisələri özündə əks etdirir. Milli ruhu və fikrin daşıyıcısı olan bu nağıllar milli düşüncənin poetik və bədii ifadəsinə çevrilir. Yeni doğulmuş körpələrimiz ilk günlərindən xalq ədəbiyyatı nümunələrini (layla, oxşama, nağıl və s.) eşidir və böyüdükcə bu nümunələrin daxili mahiyyətini dərk etməyə çalışırlar. Uşaqlar ilk zamanlar hər hansı bir materialı proses, hadisə kimi qavrayırsa, artıq sonralar diqqətlərini onlarda təbliğ və təlqin olunan fikirlərə yönəldirlər.

Müəllifli nağıllar nərsədə, nəzmdə və dramaturgiyada hadisələrin sehrlı, fantastik və ya alleqorik inkişafını, mənəvi-əxlaqi, estetik problemləri əks etdirən original süjet və obrazları özündə birləşdirən ədəbi janrdır.

Mövzu cəhətdən müəllifli nağılları aşağıdakı kimi bölmək olar:

1. Daha çox ədəbi-bədii janr nümunələrinin qanunları istiqamətində inkişaf edən və özünəməxsus lirikliyi, dramatikliyi əks etdirən müəllifli nağıllar.

Bu nağılların mövzusu daha çox real həyatdan götürülmüş və həqiqəti əks edir. Bölünür: Vətən sevgisini təbliğ edən, uşaqların yaşamını təsvir edən dialektik, psixologizm dolu nağıllar öyrədici, nəsihət xarakteri daşıyır.

2. Müəllif düşüncəsinin məhsulu olsa da, folklor, mif, ənənəvi nağıl süjet və obrazları əsasında yaranan müəllifli nağıllar. Bu nağıllarda milli nağıl motivlərindən istifadə, xalq nağıllarının təhkiyə forması qorunulur, emosiya və hisslərin zənginliyi müşahidə olunur. Bu nağıllar tərbiyəvi xarakter daşıyaraq xalqın mənəvi təcrübəsini, idealını, ümidini, insan varlığının həmişə mövcud olan problemlərini əks etdirir.

Deməli, bütün xüsusiyyətləri ilə birgə nağıl bir eyhamdır, bir ibrətdir, bir nəsihətdir.

Şifahi nağıllarda əsasən xeyir və şər, yaxşı və pisin mübarizəsi əks olunur. Müəlliflə birgə oxucuların (uşaqlarla bərabər böyüklər də) sevimli qəhrəmanı və bu qəhrəmana zidd zalımın (əsasən mifik obraz) mövcudluğu uşaqları xəyal dünyasına aparır. Bu dünyada öz qəhrəmanları ilə çiyin-çiyinə əzmlə döyüşür, mübarizə aparır və yaxud məhz özlərini qəhrəmanın yerinə qoyurlar. Müəllifli nağıllarda isə bu hal mütləq deyil. Müəllifli nağılların obrazları psixologizmlə, daxili təlatümlərlə daha zəngindir. Bu səbəblə də fərqli rəng, çalar qazana bilirlər. Nəql olunan bu müəllif nağıllarının əsasən sosial və ümumbəşəri mövzulardan bəhrələndiklərini görürük. Bu mövzuları – uşaq davranışı normalarının müəyyənləşdirməsinə xidmət edən sosial və etik problemləri müəlliflər uşaq dərkinə uyğun şəkildə açıqlamağa çalışırlar.

Müəllifli nağıllarla xalq nağıllarının müqayisəli metoddan istifadə edib araşdırarkən aydın oldu ki, onlar arasında oxşar və fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur.

Oxşar xüsusiyyətləri:

- nağıl süjeti;
- folklor deyimlərindən istifadə;
- xalq dili;
- nağıl personajları;
- xeyir və şər mübarizəsi;
- yumor;
- hiperbola;
- xəlqilik.

Fərqli xüsusiyyətləri:

- yumorla bərabər, müəllif nağıllarında bir ironiya, sarkazm verilir;
- xalq nağıllarının əsas xüsusiyyəti olan xeyirin şər üzərində qələbəsi müəllif nağıllarında ikinci plana keçir, müsbət qəhrəman obrazı zəifləyir;
- hadisələrin təsvirində kiçik detalların təsvirinə üstünlük verilməsi;
- xalq nağıllarında hadisələrə yanaşma ümumdirsə, artıq müəllif nağıllarında bu proses individualdır;
- xalq nağılları sərhədləri konkret ağ və qaranı təsvir edirsə, müəllif nağılları orta bir məfhumun mövcudluğunu əks etdirməyə çalışır;
- müəllif nağıllarında xalq nağıllarından fərqli olaraq personajları daha canlı və hissiyyətli təqdim edir;
- müəllif nağıllarında müəllifin şəxsi təsiri bəlli olur.

Bütün bu əlavələrlə müəlliflər insan xarakterinin müxtəlifliyini, zənginliyini göstərməyə çalışırlar.

Müəllifli nağıllar mövzu genişliyi ilə seçilirlər. Düzdür, bu gün dünyada belə konkret bir tipologiya verilmir. Çünki bu janr hələ də inkişaf yolundadır və əlavələri də çoxdur. Lakin biz hal-hazırda Azərbaycanda mövcud yazılı nağılların əsasında tipologiya qurmağa çalışacağıq.

1. Məişət nağılları. Mövzusu gündəlik həyatdan götürülən bu nağıllardan uşaqlara pozitif enerji keçir. Qəhrəmanı elə adi uşaqların özləridir. Təsvir olunan şən zarafatlar, situasiyalardan

çıxma bacarığı uşaqların gündəlik həyatının rəngli tərəfləridir. Atalar sözləri və məsəllərdən istifadə uşaqlar üçün öz milli folklorunu dərk etmə vasitəsidir. Tərbiyəvi və şəxsiyyətyönlü bu nağıllar uşaqlarda sağlam düşüncəni, milli mənəvi dəyərlər sistemini inkişaf etdirir.

Məişət nağıllarında verilən real faktlar vasitəsilə yazıçı nağıl və uşaq arasında möhkəm bir bağ qurur. Yəni uşaq üçün bu yazılanlar xəyali bir yaşamı yox, məhz onların əli çatan bir aləmin qəhrəmanı olduğunu aşılıyır.

Zahid Xəlilin “Oynağan qız” [5], Qəşəm İsabəyli “Duqqu, Cuqqu, Qızıl və başqaları”, “Kafir”, “Abdul əmi”, “Əriştə”, “Bir fincan kompot”, “Talvarda bir gecə” [4], Rafiq Yusifoğlunun “Babanın kəpənəyi”, “Yer fırlanırsa”, “Qumru yuvası və babanın yeni nəvələri”, “Sərxanın sirri”, “Qubaja”, “Gilənar mürəbbəsi”, “Keşikçi qapı”, “Bu sürü kimindir?”, “Pult”, “Şokoladlı portret”, “Fatehin inşası”, “Fatehin məktubu”, “Ulduzlar”, “Çamadan” Elçinin “Nigar, Yalçın və onun dədələri”, “Mən yaman qoçağam”, “Səlimin hekayələri” Gülzar İbrahimovanın “Qəhrəmanlar”, “Xilaskarlar”, “Zərifə nənə”, “Ərköyün qız”, Mustafa Çəmənlinin “Qatırçı Muradın nağılı”, “Dəcəl Rəşad”, “Paslı qılınc”, Eyvaz Zeynalovun “Baba və nəvə”, “Bahalı şokolad qutusu”, “Barışdılar” kimi nağılları bu tipə aid etmək olar.

2. Sehrli nağıllar. Nağılların uşaqlar tərəfindən ən çox sevilən növüdür. Bu nağıllarda xəyal, arzu və reallıq arasında qarşıdurma mövcuddur. Sehrli nağıllara xas olan xeyir və şərin mübarizəsində müsbət qəhrəmanın, xeyirin qalibiyyəti mütləqdir. Bir sözlə, sehrli nağıllar cəsurluq, xeyirxahlıq və ədalət kimi müsbət xüsusiyyətləri təbliğ edir. Məsələn, Zahid Xəlilin “Coğrafiya dərslərində taxılan eynək”, “Okean səyahəti”, “Üçbucaqlar ölkəsi” [5], Gülzar İbrahimovanın “Dünyanın ən güclü insanı”, “Tərs padşahla üç bacının nağılı”, “Su pərisi” [3], Aygün Bünyadzadənin “Tort” [3], Rafiq Yusifoğlunun “Bitdlicə” [6] nağılları bu qəbildəndir.

3. Təbiət nağılları (bitki, heyvanlar, təbiət hadisələri, əşyalar və s. haqqında). Bu nağıllarda cansız və canlı təbiət insan dilində danışdırılır. Bu yolla uşaqların diqqətini məcbur etmədən hadisələrə cəlb edərək qorxaqlıq, hiyləgərlik, axmaqlıq və s. kimi mənfi xüsusiyyətlərə ikrah, cəsarət, ağıl, mərhəmət, hörmət, qayğı kimi müsbət keyfiyyətlərə sevgi hissi aşılır. Müəlliflərin təbiətə - dağa, ağaca, quşa, çiçəyə və s. müraciəti bir eyham kimi də istifadə olunur.

Alleqorik xarakter daşıyan nağıllarda simvollar və rəmzlər oxucunu dərinləndirən düşüncəyə, təhlilə və nəticə çıxarmağa təhrik edir. İlk baxışdan sadə və axıcı olan bu nağıllar yeni nəslin yetişdirilməsində mühüm amillərdəndir. Pedaqoji və psixoloji cəhətdən uşaqların diqqətini cəlb edə bilir. Bunun üçün də məktəb və ailə uşaqların maraqlarını məhz ədəbiyyata meyilləndirməyə çalışmalıdırlar.

“Bahar qatarı”, “Dovşanla söhbət”, “Göllər dünyası”, “Ağacın yumurtaları”, “Siz uça bilmirsiniz?”, “Palıd ağacının nağılı”, “İki ağac”, “Kəklük” (Rafiq Yusifoğlu); “Dovşan və qarğa” (Vüqar Haqverdiyev); “Küləyin, çinarın və qaranquş balasının hekayəti”, “Balaca qırmızı çiçək” (Elçin); “Dəniz balası”, “Qarışqa qardaşlar” (Gülzar İbrahimova); “Bir damla su” (Aygün Bünyadzadə); “Qabağa qaçan kirşə”, “Poçt yeşilləri”, “Qaplan və araba kölgəsi”, “Qaplan və kəpənəklər”, “Qaplan ulduzu necə söndürdü” (Z.Xəlil); “Xeyirxah parabüzən”, “Əsl dost” Sevinc Nuru qızı; “Plastilindən tülkü” (Eyvaz Zeynalov) və s. təbiət nağıllarının bütün xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirə bilmişdir.

4. Öyrədici-didaktik nağıllar. Bu tip nağıllar məhz uşaqlara ünvanlanır. Onlar əyləncəli şəkildə uşaqlar üçün yeni məfhumları – aylar, fəsilələr, hərflər, həndəsi fiqurlar, simvollar və s. sadə dillə başa salır və öyrədir. Eyni zamanda uşaqları səmimiyyətlə, xeyirxahlığa, cəsurluğa, dürüstlüyə həvəsləndirir. Əzbərcilik tələb etməyən bu nağıllar öz məqsədlərinə asanlıqla nail ola bilirlər. Düzdür, bütün nağıllar əsas tələbi uşaqları öyrətməkdir. Lakin bu öyrədici nağıllar sırf didaktik xarakter daşıyır. Məktəbəhazırlıq dövründə uşaqların davranışında, təlim və tərbiyəsində xüsusi korrektiv rol malikdir.

Rafiq Yusifoğlunun bu istiqamətdə rolu danılmazdır. “Nağıllar aləmi”, “Fil həkimi” “Dovşan və tısbağa”, “Səs pətəyi”, “R” hərfinin nağılı”, “Götürgə dərəsi”, “Gülüşün rəngi”,

“Rəngli aylar”, Rəngli sözlər”, “Göllər dünyası” [7] və s. nağıllarında o, uşaqları sadə məntiqli dillə müqayisə və təkrarlarla, ardıcılıqla fəsilləri, ayları, rəngləri, rəqəmləri və s. öyrədib mənimsədir.

Gülzar İbrahimovanın “Doğrudan da maraqlıdır”, “Evə ayı gəlib”, “Dəhşətli nağıl”, Qəşəm İsabəyli “Çiyələklərin çəhrayı nağılı”, Zahid Xəlilin “Çəmənlikdən qovulan qurbağa” “Ları xoruzun rəngbərəng dünyası”, Elçinin “Arzunun nağılı” da öyrədici nağıllara aid edilə bilər. Elçinin “Arzunun nağılı” öz fəlsəfi mahiyyəti və məzmunu ilə də diqqəti çəkir. Yaşından asılı olmayaraq, bütün insanlara arzusunun dalınca getməyi tövsiyə edir.

5. Tarixi nağıllar. Zamanın göstəricisi olan tarix bir çox hadisə və şəxsiyyətlərin güzgüsüdür. Sanki keçmişimizdən, soyumuzdan, kökümüzdən, mədəniyyətimizdən xəbər gətirən poçt qatarıdır tarix. Ədəbiyyat da bu tarixi detallardan istifadə edib həm tarixi yaddaşlara yazır, həm də özünü mövzu və ideya cəhətdən zənginləşdirir. Şifahi xalq ədəbiyyatından gələn tarixi əfsanələr, dastanlar, nağıllar və s. bunun göstəricisidir. Bu gün də tarixi faktlardan istifadə yazıçı və şairlər üçün çox aktualdır. Uşaq nağıllarının yaradıcıları da bu metod və vasitədən yan keçməyiblər. Rafiq Yusifoğlunun “Qərənfil dənizi”[7, 5], Gülzar İbrahimovanın “Evin kişisi”, “Təmraz və gün”, “Od xəzinəsi”, “Şehirli təbib”, “Göyoğlanın hekayəsi” [3], Mustafa Çəmənlinin “Şəmsəddin Eldəniz”, “Ayaqları yerə dəyməyən uşaq”, “Xaqani Şirvani” [1] nağılları tarixi nağıllar tipinə aid etmək olar.

Psixoloji aspektdə yazılmış “Qərənfil dənizi” nağılı 20 Yanvar hadisələrinə həsr olunmuşdur. Müəllif xalqın acısını qərənfillərin köməyi ilə insanla təbiətin ağladığı gün kimi təsvir edir. Sarsılmaz azadlıq arzusunun günahsız qurbanlarını yad edərək uşaqlarda mətinlik hissini aşılayır.

Mustafa Çəmənli “Şəmsəddin Eldəniz”, “Ayaqları yerə dəyməyən uşaq”, “Xaqani Şirvani” [1, s.151-163] nağılları tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunmuşdur. Azərbaycan dövlətinin yaranmasında, formalaşmasında önəmli yer tutan Şəmsəddin Eldəgizin, Şah İsmayıl Xətayinin keçdiyi məşəqqətli yolu təsvir etmişdir. Yazıçı bu nağıllarla uşaqlarda liderlik, məqsədyönlülük hissini aşılayır. Əzmkarlıq və çalışqanlıqla uğur əldə edə biləcəklərini təlqin edir. “Xaqani Şirvani” nağılında isə məşhur şairin uşaqlığını, onun cəsarətini, hazırcavablılığını şirin söhbət şəkildə təqdim edir.

6. Vətənpərvərlik nağılları. Bu tip nağıllar uşaqlarda vətənə sevgi, mübarizlik, torpağa bağlılıq hissini aşılayır. Hal-hazırda müharibə vəziyyətində olan ölkəmiz üçün bu nağıllar çox aktualdır. Uşaqları vətənpərvərlik, milli kökə bağlılıq, tarixi yaddaş aspektindən formalaşdırma gücünə malikdir. Rafiq Yusifoğlu “Bağ nağılı”, “Bizsiz qalan yurd yerləri”, “Vətən həsrəti”, “İntiqam” nağıllarında erməni terroru nəticəsində Qarabağımızdan və ətraf rayonlardan qaçqın düşmüş soydaşlarımızın həsrətindən, nisgilindən, alıxmadığı qumlu torpaqlarda belə öz bağ-bağatlarını yaratmaq istəyini çox canlı və real şəkildə təsvir edir. Dili o qədər təbii və xəlqidir ki, sözlərdən süzülən ağrını belə hiss edə bilərsiniz. Bununla yanaşı, Gülzar İbrahimovanın “Pis qonşu”, “Günahsız qarı”, İlham və Fərizə”, Eyvaz Zeynalov “Ən qiymətli” [60] nağılları da vətənpərvərlik mövzusunda diqqətəlayiq yer tutur. Bu nağıllarda vətən dərdi, yadellilərin xainliyi, insanların xiffəti və ağrısı əks edilmişdir.

7. Fəlsəfi nağıllar. Bu nağıllar adi görsənən hadisələrə fəlsəfi yanaşmanı, kamillik uğrunda mübarizəni özündə əks etdirir. Burada sehr, möcüzə yoxdur. Lakin sadə dilin zəngin anlatma gücü var. Rafiq Yusifoğlunun, Elçinin, Zahid Xəlilin fəlsəfi nağılları oyunbazlıqdan uzaq olsalar da, zəngin söz oyununa və obrazlılığa malikdir.

Elçinin fəlsəfi nağıllarında – “Qoca palıdın nağılı”, “Məhkum qaysı ağacının nağılı”, “Yaxşılıq etmək istəyən qara qarğanın nağılı”, “Qarğaəkən qoz ağacının və qoca qarğanın nağılı”, “Ağlayan böyürtkənin nağılı”, “Bütün dərdlərdən azad qoca şeyxin nağılı”, “İki müdrik balıq ailəsinin və axmaq qu quşunun nağılı”, “Taleyindən razı zoğal ağacının nağılı”, “Şeytanın yoldan azdırdığı və tələbə oğlanın nağılı” [59] və s. müsbət qəhrəman obrazına rast gəlmirik. Bu

nağıllarda o, həyatın hər iki üzünün mütləqliyini əks etdirir. Müəllifin fikrincə, yalnız xeyirin və ya şərin mövcudluğu mümkün deyil. O, obrazları ilə həyatın əsl üzünü – sevincli, kədərli, haqlı, haqsız, mərhəmətli, qəddar tərəflərini müqayisə etməklə, hər şeyin nisbi olduğunu, insanın təbiətin özəlliyinə kobud və mənasız müdaxiləsinin acı nəticələrini əks etdirir. Bu xüsusiyyətinə görə də onun nağıllarının daha çox böyüklərə ünvanlandığını düşünürük.

Rafiq Yusifoğlunun “Şair qələminin balıncı”, “Şirin yuva”, “Şəkərdən də şirin”, “Sel və bulaq”, “Od”, “Quru ot”, “Yağış suyu”, “Budaq və yarpaq”, “Ağilla, kamalla idarə edilən cəngəllik”, “Qaçan alov”, “Buynuz” “Kim nə eləyir, özünə eləyir”, “Elm və helm”, “Üçüncü qaranquş” fəlsəfi nağılları isə tamamilə uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sadə və anlaşılıq dilini ilə o, uşaqların diqqətini cəlb edə bilər. Allegorik yolla heyvanların və ya bitkilərin dili ilə uşaqları mənəvi inkişafa, təmizliyə, ətrafındakıları “saf və çürüy”ə ayırmağa səsləyir. İstifadə etdiyi motivlərlə, hadisələrlə həyatın dərin mənasını ifadə etməyi bacarmışdır.

Elçinin fəlsəfi nağıllarında insanların vəfasızlığı, naşükürlüyü, allahlıq eşqinə düşənlərə görə zaman və məkan, insan və təbiət vəhdətinin pozulmasını təsvir edərsə, Rafiq Yusifoğlunun nağıllarında nümunə, öyrətmə, tərbiyə prosesi öndə durur. O, sanki əllərindən tutub yeritməyi öyrədən bir valideyn tək uşaqlara həyatın əsl mahiyyətini anlatmağa çalışır. Onların başa düşəcəyi dildə “Nəyin yaxşı, nəyin pis?”, “Nəyi etmək olar, nəyi yox?” kimi suallarına cavab tapmaq üçün yol açır, istiqamət verir. Gördükləri hər hadisənin arxasında yatan mənələrə diqqət yetirməyi öyrədir.

Zahid Xəlil “Qapılar”, “Ağca və axça”, “Pul şəhərinin əhvalatları”, “Yalandan yaranmış adam” [5], Aygün Bünyadzadə “Şirniyyat atan silahlar” [3] adlı fəlsəfi nağıllarında cəmiyyətdə günü-gündən çoxalan pul sevgisini, yalanı, riyakarlığı, qəddarlığı, zülmü və s. pisləyirlər.

8. Folklor motivli nağıllar. Folklor motivli müəllif nağılları heç bir tədqiqat tələb etmədən imkan verir deyək ki, onun əsasını folklor və folklor motivləri təşkil edir. Yazıcılar xalq adət-ənənələrinin, mədəniyyətinin bir hissəsi hesab edilən folklor nümunələrindən istifadə edərək bədii söz dünyalarını, süjet və kompozisiyalarını daha da zənginləşdirirlər. Tədqiqat zamanı folklor motivli müəllif nağıllarının ənənəvi nağıllarla oxşar xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Quruluşu və dili ilə ənənəvi nağılın quruluşuna, dilinə yaxındır;
2. Folklor motivli müəllif nağıllarında xalq nağıllarında olduğu kimi, ənənəvi başlanğıc və sonluğundan istifadə edilir;
3. Çağırış, nəsihət, qəddar şah ata, zülm, sehr, qətl və s. kimi folklor elementlərindən istifadə edərək xalqın milli düşüncəsi, dərkisi təsvir edilir;
4. İtki → qəhrəmanların sınaq və ya mübarizəsi → əsasən müsbət sonluq ardıcılığından istifadə yazılı nağıllara keçən məziyyətlərdəndir.

Rafiq Yusifoğlunun “Gül və bülbül əfsanəsi”, “Adamlı göl”, “Tapmacalar ölkəsi”, Əfsanə Laçının “Sehrbaz” və s. nağılları da bu xüsusiyyətləri özündə daşıyır.

Bütün bu nağılların növündən asılı olmayaraq, əsas bir xüsusiyyəti mövcuddur: uşaqlara mənəvi dəyərləri – ümid, inam, mərhəmət, ədalət, həqiqət kimi keyfiyyətləri aşılamaq. Təkcə bu xüsusiyyətinə görə müəllif nağıllarını məktəb proqramlarına salmaq, təhlil obyektini seçmək məqsəduyğundur. Çünki bu nağıllarda cəmiyyəti narahat edən problemlər əks olunur və həlli yolları axtarılır. Mənəvi-əxlaqi dəyərlərin inkişafına güclü təsiretmə vasitəsi kimi bu sahə hər zaman ədəbi yaradıcılıqla məşğul olanların diqqətində ədəbi, elmi yaradıcılıqla məşğul olanların diqqətində olmalıdır.

Düzdür, bəzi tədqiqatçılar qeyd edir ki, son onillikdə bu sahədə bir qədər durğunluq var. Lakin bu fikir ilə razılaşmaq hal-hazırda yaranan nağıl müəlliflərinə haqsızlıq olardı. Ölkəmizin, xalqımızın tarixinə, milli kökünə, yaşayışına, psixologiyasına xas bu nağıllar öz obrazlılığı, süjeti, təsviri, sadəliyi, səmimilliyi, rəngarəngliyi ilə uşaqlarda xoş təəssüratlar, mənəvi-estetik zövq, milli yaddaşın formalaşmasını təmin edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Çəmənli M. 3 yaşlı əsir. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 240 s.
2. <http://elchin.musiqi-dunya.az/file.pl?id=430&lang=az>
3. <http://meneviservetimiz.az/az/>
4. İsabəyli Q. Samur at minir. Bakı: Şirvanəşr, 2006, 40 s.
5. Xəlil Z. Cırtanla Azmanın yeni sərgüzəştləri. Bakı: Gənclik, 1986, 340 s.
6. Yusifoğlu R. Bitdiliçə. Göyərçin, №7-8, 2018.
7. Yusifoğlu R. Dəniz səviyyəsi. Nağıllar, hekayələr, povestlər. Bakı: Şirvanəşr, 2005, 268 s.
8. Yusifoğlu R. Elm və helm. Göyərçin, № 7, 2010.
9. Yusifoğlu R. Tapmacalar ölkəsi. Göyərçin, № 6, 2013.

РЕЗЮМЕ

ДЕТСКИЕ СКАЗКИ В ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Бабаева А.Н.

Ключевые слова: сказка, фольклор, письменная литература, жанр, тема.

Данная исследовательская работа посвящена авторским сказкам в современной азербайджанской литературе. Здесь проводятся параллели между устными и авторскими сказками, анализируются их отличительные и схожие черты.

Несмотря на то что, современные авторские сказки обладают разнообразием темы и стиля, до сих пор им не дана определенная типология, потому что и по сей день этот жанр на пути к развитию приобретает новые дополнения. Но в этой статье мы попытались создать определенную типологию на основе авторских сказок азербайджанской литературы.

Независимо от типа у авторских сказок есть одна общая особенность: внушить детям такие нравственные ценности, как надежда, вера, милосердие, справедливость, истина и т.д. Эти сказки не только отражают проблемы общества, но и показывают пути их решения. Поэтому целесообразно включить авторские сказки как предмет анализа в школьную программу.

SUMMARY

CHILDREN'S FAIRY TALES IN WRITTEN LITERATURE

Babayeva A.N.

Key words: fairy tale, folklore, written literature, genre, theme.

This research article is devoted to the author's fairy tales in modern Azerbaijani literature. It draws parallels between oral and author tales, analyzes their distinctive and similar features. Despite the fact that modern author tales have a variety of themes and styles, so far they have not been given a specific typology. Because, to this day, this genre, on the path to development, acquires new additions. But in this article we tried to create a specific typology based on the author's fairy tales of Azerbaijani literature.

Regardless of the type, the author's fairy tales have one general: to instill moral values in children as hope, faith, mercy, justice, truth, etc. These tales not only reflect the problems of society, but also show solutions. Only for this reason it is advisable to include the author's fairy tales as a subject of analysis in the school curriculum.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	23.07.2019
	Son variant	25.09.2019